

ens lustgård. *Skräckromantik i svenska 1800-talsromaner*, 1991) som andra böcker (t.ex. *Horror as Pleasure. The Aesthetics of Horror Fiction*, 2000) och artiklar om skräck som underhållning. Den här boken är tänkt att fungera som kurslitteratur för studenter i litteraturvetenskap, film, massmedie- och kommunikationsvetenskap samt blivande svensklärare. Som sådan kan boken säkert fungera ypperligt och bokens karaktär av läromedel förstärks av de avslutande tips vad gäller fördjupningslitteratur inom de många olika fält Leffler snuddar vid.

Boken inleds med en historiskt orienterande genomgång där Leffler gör kopplingar till skräckromantiska strömningar i England och Tyskland på 1700-talet. Poängen är att skräck- och våldsfiktion inte är något unikt för vår tid. Vid början av 1800-talet insåg bokförläggarna att skräck sålde och även på teaterscenerna avspeglades publikens smak för skräck, menar Leffler. Redan tidigt omarbetades skräckromaner för att bli publikdragande underhållningsdramatik. Filmen blev 1900-talets medium för skräckfiktionen, men även andra medier tog över; under 30-talet började man med skräckberättelser i radion, på 50-talets kom det specialiserade seriemagasin och under 60-talet skräckfiktion direkt producerad för tv, för att inte tala om skräckinslag i musiken. Under de senaste decennierna har skräckgenren blomstrat inom såväl litteratur som film men också blivit en tonårsgenre. Leffler menar att dagens skräckberättelser med relativt realistiska berättelser kring kriminalitet och brottsutredningar har utvecklats till en hybridgenre som kombinerar skräckfiktionen med detektivberättelsen. Och den genren tilltog i popularitet under 90-talet. Det finns dock en gräns för när en spänningsfiktion blir för mycket skräckfiktion och Leffler diskuterar dessa nyanser. Hon menar att den stora skillnaden är att slutet har en förklarande funktion i detektivberättelsen men inte alltid i skräckberättelsen, där det framför allt handlar om att huvudpersonen undkommer alternativt besegras av motståndaren. Men den avgörande skillnaden mellan skräckfiktion och andra genrer är den känslomässiga upplevelse som skräckfiktionen är ute efter att framkalla hos sin publik.

Oberoende av läsarens förkunskap om de specifika exemplen tror jag att de tre följande kapitlen i boken fungerar bra. De utgörs av analyser av Stephen Kings roman *Varsel* (filmatiserad som *The Shining*), John Carpenters film *Halloween* och förhållandet mellan Clive Barkers roman *The Hellbound Heart* och hans filmatisering *Hellraiser*. I den senare analysen diskuterar Leffler transmediering av roman till film och de

tematiska konsekvenserna av denna process kopplat till respektive mediums förutsättningar.

I slutkapitlet diskuteras de olika forskningstraditionerna på fältet. Oron för att skräckfiktion skulle kunna uppmuntra till efterföljd har funnits med genren sedan dess början, menar Leffler. Nya medier och genrer skapar oro och diskussioner om det uppväxande släktet än idag. Det har alltid förekommit spekulationer om varför somliga av oss så gärna läser rysliga deckare och thrillers eller ser skräckfilmer. Att det handlar om kompensation är en vanlig föreställning som jag är skeptisk till. Leffler visar på den polarisering som finns och att många undersökningar är motstridiga. Men en av hennes slutsatser är att många av dem som väljer en skräckroman eller film är väl medvetna om att det är fiktion, vilket fungerar som en psykologisk buffert; man kan välja när man är med och när man vill gå ur fiktionen. I och med att det är en relativt formbunden genre så vet man hur formen ser ut och fungerar. Hon drar paralleller till folksagan och Bruno Bettelheims teorier vad gäller dess funktion. Det är en blandning av trygg välkänd grundstruktur och spännande överraskningar, specifikt utformade och olika från gång till gång varför man kan engagera sig om och om igen. Eller som Leffler formulerar det: "ett känslomässigt äventyr under fysiskt säkra förhållanden". Oftast får man bekräftelse på att det goda segrar.

Slutligen diskuterar Leffler skräck som underhållning och där förstärker hon de tankar som jag tycker är en av bokens största förtjänster: betoningen av vad hon kallar för mediespecifika egenskaper. En roman och en film blir alltid olika saker därför att medierna har olika förutsättningar. Så länge som filmen har funnits har uttalanden av karaktären "boken är alltid bättre än filmen" gjorts. Med Lefflers resonemang kanske såväl studenter som blivande svensklärare istället kan vidareförmedla att boken och filmen är olika saker och är värda att förstås utifrån den insikten.

Carina Sjöholm, Lund

Naturens nytta. Från Linné till det moderna samhället. Per Eliasson & Ebba Lisberg Jensen (red.). Historiska Media, Lund 2001. 224 s., ill. ISBN 91-88930-96-3.

Innanför pärmarna i antologin *Naturens nytta* samsas tolv författare från skilda discipliner för att diskutera frågor som i vid mening handlar om människans rela-

tioner till naturen ur ett historiskt perspektiv. Boken är resultat av ett miljöhistoriskt symposium i Lund 1999 med anledning av 250-årsfirandet av Linnés skånska resa och ger på många sätt en god inblick det miljöhistoriska forskningsfältets bredd.

Några av författarna sätter fokus på föreställningar om vad naturen egentligen är för något och hur landskapet laddas med ideologiska betydelser. Hit hör idéhistorikern Christer Nordlund, som med utgångspunkt i översiktsböcker om Sverige från sekelskiftet 1900 diskuterar hur landskapet nationsbestämdes och blev "svenskt". Sverigelitteraturen nationaliserade naturen på flera nivåer menar Nordlund, dels genom att den definierade naturen som just "svensk", dels genom att länka den till föreställningar om den svenska kulturen och det svenska lynnet.

Historikern Martin Johansson riktar blicken på hur naturen och landsbygden kom att spela en central roll för de modernitets- och civilisationskritiska rörelserna i början av 1900-talet. Johansson har intresserat sig för det tyska inflytandet på olika rörelser – vegetarianismen, småbrukarrörelsen, naturskydds rörelsen osv. – som i ord och handling uttryckte kritik mot det samtida urbana och industrialiserade samhället. För alla dessa rörelser kretsade problematiken kring motsättningen mellan den onda staden och den goda landsbygden och där lösningarna alltid stod att finna i den senare.

Etnologen Katarina Saltzman konfronterar idén om landskapet som ständigt föränderligt med kultur- och naturvårdens bevarandepraktik. Om det som menas med ett levande landskap först och främst karakteriseras av ständig föränderlighet, ja om landskap ska förstås just i termer av förändring, hur ska man då förhålla sig till strävanden som t.ex. att bevara det öppna odlingslandskapet? Detta både bevarandepraktiska och kunskaps-teoretiska problem diskuterar Saltzman med utgångspunkt i förslaget att ge södra Öland status av världsarv. Hur ska man bevara ett landskap vars särart ligger i dess förändring genom människans påverkan? Saltzman menar att man i det öländska fallet kan urskilja ett synsätt som betraktar landskapet mer som en process än som ett givet sceneri. En kunskapsteoretisk följd av ett sådant processperspektiv är att uppdelningen mellan natur och kultur framstår som allt mer ohållbar. Mänsklig verksamhet, skriver Saltzman, försiggår inte "utanför" ekosystemen och "naturen" finns inte någonstans bortom samhället. Svårare är att säga vad som händer när ett sådant processperspektiv möter natur- och kulturmiljö-vårdens traditionella handgrepp och arbetsmetoder.

Flera artiklar tar fäste i naturen som produktionsfaktor. Idéhistorikern Erland Mårald visar hur talet om jordbruket under 1800-talet influerades av den framväxande industrialismen och dess tekniska och ekonomiska terminologi. Det industrialiserade språkbrukets inträngande i agrara sfären ska enligt Mårald ses som uttryck för en strävan att kommersialisera jordbruket och att inordna naturen i den industriella dagordningen. Historikern Per Eliasson beskriver hur det traditionella bruket av skog omvandlades till ett marknadsanpassat skogsbruk, en process där staten var en starkt pådrivande aktör i början av 1800-talet. Den expanderade skogsindustrins behov av flottningsleder och ledernas förändring av älvdalarnas landskap behandlas av ekonomhistorikern Erik Törnlund.

Avfallets historia är en annan aspekt av relationen mellan människa och natur. Förhållandet att människokroppen är en avfallsproducent framstod som allt mer problematiskt i takt med att kraven på anständighet och hygien ökade i 1800-talets snabbt växande städer. När man i Norrköping uttalade ambitionen att bli Europas sundaste stad blev frågor kring avlopp och latrinhantering samtidigt ideologiska spörsmål. Jonas Hallström på Tema Vatten vid Linköpings universitet visar hur en modernistisk syn som förespråkades av läkare och "hygienister" argumenterade för vattenklosettens fördelar. Kroppsavfallet skulle vare sig synas eller komma i beröring med luften, utan transporteras ut ur staden genom underjordiska ledningar. Mot denna expertsyn stod ett mer traditionellt och agrar-ekonomiskt orienterat perspektiv, där vattenklosetterna ansågs åsidosätta jordbrukets behov av värdefull gödsel.

Ett historiskt perspektiv på industrisamhällets miljöproblem ger ekonomhistorikern Astrid Kander som diskuterar relationen mellan energi- och koldioxidintensitet under den svenska industrialiseringsfasen. Ett liknande långsiktigt tidsperspektiv anlägger John Svidén och Arne Jonsson, också de verksamma vid Tema Vatten, som undersökt användning och flöden av kvicksilver i Stockholm mellan 1795 och 1995.

Som framgår så bjuder *Naturens nytta* läsaren på en bred exposé över den pågående miljöhistoriska forskningen i Sverige. Problemet är, som ofta är fallet med antologier av detta slag, att helhetsintrycket blir en aning splittrat. Skribenterna redovisar sina texter, som i de flesta fall härrör från pågående avhandlingsprojekt, var för sig och alltför sällan uppnås någon korrespondens författarna emellan. En invändning som givetvis inte ska skymma det faktum att det rör sig om ett knippe

välskrivna artiklar som ger en aktuell inblick i det växande miljöhistoriska forskningsfältet.

Mikael Eivergård, Frösön

Ingemar Carlsson: *På lögnens väg. Historiska bedrägerier och dokumentförfalskningar*. Historiska Media, Lund 1999. 416 s., ill. ISBN 91-88930-02-5.

Ingemar Carlsson har åstadkommit något av ett mastodontverk om historiska bedrägerier. Ett otal refereras och kommenteras men boken innehåller också upplysningar om t.ex. metodiker – både förfalskarnas och avslöjarnas.

Det är både lätt och svårt att välja pedagogiska exempel i boken. Ett tycks mig dock omöjligt att gå förbi – ”Sions Visers protokoll”. Vad jag kan förstå är detta en av den sentida antisemitismens starkaste grunder. Också intelligenta personer med antisemitiska sympatier – det finns beklagligt nog sådana människor också – har med förtjusning tagit till sig de falska protokollen. Protokollen, som dök upp i början av 1900-talet, utgav sig för att avslöja en judisk konspiration med syfte att skapa ett judiskt världsherravälde. Först skulle statsbildningarna upplösas genom olika slags intriger. Sedan skulle folken disciplineras genom våld och indoktrinering och judarna överta makten och härligheten. Det kan sägas vara paradoxalt att detta mönster för maktövertagande och bevarande är det samma som både kommunister och nazister så framgångsrikt tillämpade.

Enligt Carlsson skulle de falska protokollen kunna härledas till en stridsskrift mot Napoleon III av en Maurice Joly 1864. Ursprunget har alltså ingenting med judarna att göra. ”Protokollen” är trots talrika avslöjanden och tvivel antisemitiskt funktionella. Bl.a. har de kommit till användning i den bittra kampen mellan araber och israeler, vilket pinsamt nog verifierades 1985 genom en arabisk utställning på Historiska museet i Stockholm. I samband med utställningen salufördes lämplig litteratur – såsom Sions Visers protokoll!

En fråga som Carlsson inte närmare går in på är i vilka sammanhang dessa ”protokoll” förekommer och vilka effekter de har. Sprider de verkligen en antisemitism eller har de i första hand en bekräftande funktion? Jag misstänker det senare.

Som Carlsson ofta framhäver är det både sorgligt och märkligt hur de historiska lögnerna lyckas återuppstå

efter avrättningarna och leva vidare. Ett exempel bland otaliga är förfalskningen av Helgeandsbeslutet i juni 1281 i Magnus Ladulås tid på en herredag som aldrig hållits. Dokumentet förefaller ha tillkommit 1586 och avslöjades flera gånger. Det handlar om konfiskering av praktiskt taget all egendom till staten – såsom vatten. Det falska dokumentet återopades bl.a. i samband med 1697 års kvarnkommissions skattläggningar, men i vattenrättsliga diskussioner lär det ännu på 1920-talet ”ha återopats på fullt allvar!”.

Förfalskningar har långt ifrån alltid tillkommit i ont syfte. En del kan vara oerhört konstruktiva och därtill ha ett ädelt syfte. Om detta vittnar Václav Hankas insatser, av Carlsson beskrivna i avsnitten ”Drömfyndet i Böhmen” och ”Ödesdramat i Prag”. Det begynnande 1800-talet var nationalismens tidevarv. Märkligt nog föreföll det tjeckiska folket sakna både historia och gammal folklöre. Men år 1817 gjorde den unge journalisten och forskaren Václav Hanka ett märkligt fynd. Bakom pilar från husiterkrigen i ett kyrktorn påträffade han ett antal pergamentblad med böhmisk text, bl.a. sex dikter om tjeckernas kamp mot Karl den store – nationalistiskt gefundenes Fressen. Hanka daterade fyndet till 1200-talet. Nästa år – 1818 – påträffades en nygamal handskrift i ett herrgårdsarkiv – fyndplatserna borde vara både spektakulära och någorlunda trovärdiga. Det nya fyndet kunde dateras till 800–900-talet och visade sig vara en medeltidsdikt med folksagomotiv. Den belyste också forntida samhälls- och rättsförhållanden. Under ett par decennier tillkom ytterligare dokument av vikt för den tjeckiska självkänslan, bl.a. en handling som visade att Pragdomen ingalunda var uppförd av en tysk byggmästare.

Under Hankas ledning skapade en grupp skickliga specialister den tjeckiska forntiden i början av 1800-talet. Entusiasmen var stor bland tjeckerna, men också lärde utanför Prag övertygades om fyndens äkthet och värde, bl.a. Goethe och Jacob Grimm.

Redan på 1820-talet började emellertid de falska dokumenten ifrågasättas, bl.a. av Joseph Dobrovsky som varit Hankas lärare. Resultatet blev att Dobrovsky antydde ha blivit rubbad. Flera avslöjanden kom från de mest skilda håll. En redaktör David Kuh skrev om den sensationella medeltida böhmiska skrivarskolan att den snarare var en ”nyböhmisk förfalskarskola”, vilket ledde till åtal och fällande dom i Prag.

De tjeckiska kritikerna betraktades som landsförrädare och bemöttes därefter. Så förhöll det sig ännu mot 1800-talets slut när en rad experter äntligen tog itu med